

Hermann Róbert¹

Ki mindenki (nem) volt Görgei?

A magyar történelem szereplői közül számos személyiségről születtek szélsőséges megközelítésű s vitatható szakmai színvonalú művek, de Görgei Artúr tábornok, az 1848–1849. évi szabadságharc hadseregének (egyik) fővezére és (egyik) hadügy-minisztere e tekintetben kétségkívül a dobogósok közé tartozik. A Görgei/Görgey kérdés első 145 évének történetét Kosáry Domokos két vaskos kötetben dolgozta fel,² s ha végigtekintjük a kötet gazdag bibliográfiáját, szomorúan tapasztalhatjuk, hogy a benne szereplő munkák igen jelentős része kétségkívül nem érdemelte meg a papírt és a nyomdafestéket, mert a tények feltárása helyett üres pszichologizálással és többé-kevésbé hamis párhuzamok keresésével próbálta megfejteni a tábornok rejtélyes személyiségét és tetteit.

Komolyabbra fordítva a szót, ha egy személyiséget valamilyen oknál fogva rejtélyesnek tartanak, akkor a kortársak hajlamosak arra, hogy analógiák alapján kíséreljék meg megérteni az illetőt. Ez hol sikeres, hol sikertelen, hiszen a legjobb párhuzam sem alkalmas arra, hogy annak révén teljesen megértsük a vizsgálat tárgyát – de esetleg mégiscsak közelebb juthatunk a misztikus személyiséghez általa.

Görgei esetében a publicisztikai és a történeti irodalom egy része három jellemzőjét kezelte evidenciaként:

1. elárulta a szabadságharcot;
2. hajlamot mutatott a katonai diktatúrára;
3. katonai és politikai cselekedeteinek egy része nehezen volt értelmezhető.

E három jellemző kijelöli azok csoportját, akik az összehasonlítás/analógiagyártás során szóba jöhetnek: a professzionális és potenciális hazaárulók, a katonai diktátorok és a mindenkori politikai vezetéstől függetlenül, vagy éppen annak ellenében ténykedő katonák. A magyar és az egyetemes történelem egyikben sem szűkölködik – érdemes

¹ Kutatócsoport-vezető, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár; egyetemi tanár, vezető, KRE BTK Történettudományi Intézet, Történettudományi Doktori iskola; az MTA doktora.

² KOSÁRY 1994.

tehat röpké szemlét tartani afölött, hogy 1848 novembere és 1849 augusztusa között mikor melyikük személye került elő Görgeivel kapcsolatban.

1848. november–december – 1849. március – Napóleon

Görgei 1848. november 1-jétől volt az ország legfontosabb hadseregének, a nyugati határszélen állomásozó feldunai hadseregnek a parancsnoka. Az állandóan változó létszám következtében 25–30 ezer ember állt a parancsnoksága alatt egy több száz kilométer hosszú és legalább 70 kilométer mélységű arcvonalon. Háborús tapasztalata két hadjáratból állt: (1) 1848. szeptember–október fordulóján a Kelet-Dunántúlon a horvát hadsereg egyik hadosztálya ellen vezetett egy körülbelül dandárnyi reguláris sereget; és (2) az október közepe és vége közötti Lajta menti hadjáratban szintén dandárparancsnok volt. Azaz az új parancsnoksághoz sem elegendő tapasztalattal, sem elegendő tudással nem rendelkezett, nem rendelkezhetett. December közepéig, a cs. kir. főerők támadásának megindulásáig alapvetően szervezési feladatokat végzett, ugyanakkor ebben az időszakban is folytak kisebb védelmi harcok a nyugati határszélen, amelyek során a Görgei alá rendelt egységek harci tapasztalatokat szerezhettek.

A fiatal, ambíciózus, de jelentős harci tapasztalatokkal nem rendelkező tábornok esetében adódott a párhuzam Napóleon Bonaparte tábornokkal, aki úgy vette át 1796-ban az itáliai hadsereg vezérségét, hogy addigi harci tapasztalatai Toulon visszavételére (1793) és a párizsi royalista felkelés leverésére (1795) korlátozódtak.

Az országot vezető Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth Lajos nem is mulasztotta el Napóleon példáját állítani a fiatal tábornok elé. 1848. november 29-i levelében úgy vélte, „csak úgy verhetjük meg az ellenséget, ha külön-külön támadjuk meg detachirozott corpusait [kikülönített hadtesteit – *H. R.*].” Véleménye szerint a cs. kir. fővezér, Windisch-Grätz herceg „most is hibázik, követvén a régi ausztriai hadszisztémát »nem egy helyen koncentrált erővel, hanem sok helyen egyszerre támadni« – ezzel vesztette minden csatáit, mert Napoleon ennek ellenében nem azt tette, hogy mindenik ellen menjen, hanem koncentráltá erejét, s külön verte meg egyiket a másik után; sőt egyet megvervén, a másik ennek hírére is szaladt”.³ Konkrét javaslatokkal is élt; más kérdés, hogy Görgei serege ilyen jellegű műveletekre ekkor még nemigen volt alkalmas.

³ Kossuth Lajos az OHB élén I. 1952.

December 17-én, már az ellenséges támadás kezdetét követően, de annak méreteit még nem érzékelve ismét Napóleon példáját idézte Görgeinek:

„Napoleont kerítgették minden, oldalról. Mit tett? koncentrált óvatos titokban egy tekintélyes erőt, s vetette magát jobbra vagy balra, ott egy irtózatosságot csinált, és ennek hírére a többi oldalon mind retiráltak. – És aztán még mit tett? nem igen kalkulálta körülszárnyaltatása lehetőségét, hanem kinézte a főpontot, oda vetett 100 ágyút egy masszába, s ágyúztatott, hogy ég-föld rengett belé, s megtörte a fő pontot, s azok, akik túl akarták szárnyalni, futottak. Én nem mondom, hogy e vagy ama ponton ütközzék Kegyed – válassza azt, hol legbiztosabb a győzelem, de csak egy győzelmet kérek a haza szent nevében – most többet fogna érni, mint tavasszal kétfő három, hanem oda aztán erős kavalleria [lovassági – *H. R.*] fedezettel 40–54 álgú és ezekből irtózatosságot, hogy a föld rengjen belé, higgye el, nem állják ki a svábok s ha hátrálnak, egy erős Cavallerie attaque [lovasroham – *H. R.*].”⁴

Sajnos, 1848 decemberében a közel kétszeres számbeli és minőségi fölényben lévő ellenség ellen Görgei nem próbálkozhatott meg ilyen merész megoldásokkal, hiszen félő volt, hogy – amiként többször is megtörtént – a lovassági fedezet cserbenhagyja a tüzérséget. Kossuth a továbbiakban nem is említette a császárt ebben az összefüggésben.

1849 tavaszán Napóleon tevékenységének egy másik aspektusára is figyelmet fordított. Amikor 1849. március 25-i parlamenti beszédében a képviselőházat felszólította, hogy ragaszkodjon eddigi politikájához, hozzátette:

„Ha erre el van a ház határozva, akkor nem kell senkinek hatalmat adni. De ha ez nem történik, sajnosan mondom előre, vegyék önök jóslatul, akkor nem én, mert bennem hajlandóság nincs reá, fogom a hatalmat megragadni, hanem az történik meg, mit a 18-ik brumaire-i nap után az akkori provisorius consulátusnak egyik tagja mondott a francia nemzetnek, mikor kérdezték tőle: minő ember az a Napoleon? Azt felelte reá »Vous avez un maître«. [Önöknek uruk van – *H. R.*] Tehát az következne, hogy majd akadna valaki, aki ura lenne a nemzetnek.”⁵

Kovács Lajos képviselő későbbi haditörvényszéki védőirata szerint állítólag ugyanígy érvelt a függetlenség és a trónfosztás kimondása mellett 1849. április 13-án,

⁴ Kossuth Lajos az OHB élén I. 1952: 780.

⁵ Kossuth Lajos az OHB élén II. 1953: 725.

mondván, ha ezt nem a parlament teszi, majd a hadsereg fogja tenni: „A következő reggel láthatnánk, hogy urunk van, miként Napóleon.”⁶ De lényegében Bonaparte államcsínyével állította párhuzamba Görgei 1849. augusztus 11-i hatalomátvételét is az augusztus 12-én a tábornokhoz intézett utolsó levelében is:

„Ön maga lépett fel azt követelni, az egyetlen hadsereg élén, mely a dolgok gyűlpontján akkor jelen volt. Önt pedig férfiúnak ismerem, ki ha valaminek szükségéről meggyőződve, magában feltesz valamit, azt nem hiában tette fel. Én pedig a 18-ik brumaireket nem igen kedvező eseményeknek tartom a szabadság érdekében.”⁷

1849. július eleje – Dumouriez

A magyar hadsereg 1849. május 21-én visszafoglalta Buda várát, de már az ostrom közben egymás után érkeztek a hírek a rövidesen bekövetkező orosz beavatkozásról, amely aztán június közepén meg is valósult. A Görgei vezette főszereg júniusi Vág menti ellentámadási kísérlete kudarcba fulladt, a hónap végén pedig a Rába mentén már a Julius Haynau vezette, túlerőben lévő cs. kir. főszereg lendült támadásba, s vette át a kezdeményezést. A kormány ezek után elvetette a – Görgei javaslatára június 26-án elfogadott – főerők Komárom körüli koncentrációját célzó határozatot, s helyette június 29-én a magyar csapatok Szeged környéki összevonásáról döntött.

Görgei, még mielőtt e tervet közölték volna vele, június 30-án levélben tudatta Kossuthal, hogy továbbra is a komáromi összpontosítás szellemében kíván működni, tehát a győri vereség miatt nem változtatta meg elhatározását. Amikor azonban megérkezett az új haditervet hozó küldöttség, szóban megígérte, hogy engedelmeskedni fog a távollétében hozott határozatnak. A küldöttség érkezése előtt írott levél azonban a küldöttség visszaérkezése után került Kossuth kezébe, aki azt a küldöttségnek adott szóbeli ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről.

A határozatot július 1-jén levélben közölte Görgeivel, s reményét fejezte ki, hogy a tábornok „ezen rendelet teljesítésére segédkezet nyújtand s nem támasztand egyetlenlenséget, visszavonást s pártoskodást, – mely nemcsak a hazát, hanem Európa szabadságát is megölné”. Majd így folytatta: „E pillanat nagyszerű, Tábornok Úr! Egy világ sorsa függ tőle. – Emlékezzék Ön Dumouriezre. Isten, a világ s a história ítélend Ön felett.” Végül így fejezte be: „Az embertől s hazafitól lojalitást várok.

⁶ Lásd erre *Kovács Lajos 1849. december 22-i haditörvényességi vallomását*. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár. Landes General Commando. 2919. doboz. 2. Abteilung 1863–7–14.

⁷ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1955: 849–850.

A tábornoktól, akit én tettem azzá s tettem hadügyminiszterré, én az ország kormányzója, engedelmességet követelek.”⁸

Charles François Dumouriez (1739–1823) a francia forradalmi hadsereg tábornoka volt, nevéhez fűződik az 1792. szeptember 20-i valmyi és november 6-i jemappes-i győzelem. Miután nem értett egyet a francia politika radikalizálódásával, így a XVI. Lajos elleni perrel, s bírálta a Konventet a csapatok nem megfelelő ellátása miatt, a jakobinusok gyanúba fogták, s 1793. március 18-i neerwindeni vereségét követően négy konventbiztost küldtek a táborába, hogy letartóztassák. Dumouriez azonban elfogatta, s kiszolgáltatta őket az osztrákoknak. Miután azonban hiába próbálta meg seregét átvenni az ellenség táborába, április 4-én kénytelen volt maga is a cs. kir. csapatokhoz menekülni.

Kossuth már 1849. március 24-én Dumouriez példáját idézte Görgei előtt, mondván, amikor a tábornok 1849. január 5-én Vácott kiadott, a tisztikar összetartását célzó nyilatkozatában

„[a]zt mondá: hogy senki másnak nem engedelmeskedik, mint csak a király által (!) nevezett miniszternek (Mészárosnak) vagy helyettesének (Vetternek), akkor Magyarország, mely még kezünkön volt, felzúdult Ön ellen – pártütőnek kiálták, ki Dumouriez vagy éppen Monk szerepét akarja játszani, vagy katonai revolúcióra néz – és jövének hozzám emberek, tétettek az országgyűlésen interpellációk, és az emberek hosszú tirádákban adák elé, miként kell hogy fájjon énnékem ezen tapasztalás”.⁹

Dumouriez – akárhogyan is nézzük – hazaáruló (pontosabban a Francia Köztársaság árulója) volt, aki nem értvén egyet a Konvent politikájával, akár az országot megtámadó hadsereggel együttműködve is kész lett volna belpolitikai fordulatot végrehajtani. A kettejük közötti párhuzam nemigen áll meg, hiszen Görgei nem fogta el a táborába küldött kormányköveteket, hanem ígéretet tett nekik az utasítás teljesítésére, s még ha valóban vissza is vonta volna az ígéretét (ahogy Kossuth vélte), nem állt szándékában átállni az ellenséghez, csupán más hadművelési elképzelései voltak Komáromban, mint a kormánynak Pesten. A párhuzam alaptalanságát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a tábornok tudomásul vette leváltását a fővezéri posztról, sőt, néhány nap múlva a hadügyminiszterségről is lemondott.

⁸ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1955: 634.

⁹ Német fordításban közli: Kossuth Lajos az OHB élén II. 1953: 708–711. Magyarra visszafordítva, illetve a fennmaradt magyar töredéket beillesztve közli: *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése...* 2001: 274–277, 273.

1849. július vége – Alkibiadész

Egy hónap múlva az immáron Szegeden ülésző képviselőház zárt ülésén (amelyen nem lehetett határozatot hozni) többen is indítványozták, hogy a Ház hozzon határozatot Görgei fővezéri kinevezéséről. A jelen lévő kormánytagok közül Batthyány Kázmér külügyminiszter, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter, illetve Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter ellenezte a javaslatot, míg Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszter pártolta azt. Vukovics szerint:

„Görgei valóságos magyar Alkibiadész; jeles, de félelmes is. Amíg vele van az ember, lehetetlen bizodalommal nem lenni iránta: de mihelyt elment és levélben nyilatkozik, azonnal másként mutatkozik. Görgei kétségkívül a legvitézebb magyar vezér, alatta április havában a magyar sereg olyan győzelmeket vívott ki, melyek nevét nevezetessé teszik, de a budai ostrom után mintha elfordult volna tőle a győzelem istenasszonya, miszerint még vezéri tehetségében is Görgeinek méltán kellett kételkedni; különben is, nem Görgei, hanem Bayer [József, a tábornok főnöke – *H. R.*] csinálja neki a hadműveleti terveket.”¹⁰

Szemere hosszan elemezte Görgei engedetlenségeit, majd váratlanul kijelentette, „csak egy tulajdonsága van, mi a fővezérségre való alkalmatosságát bizonyítja”. „Halljuk” – kiáltották a képviselők. „Ezen tulajdonsága az, hogy engedelmeskedni nem akar – parancsolni szeret” – válaszolta a miniszterelnök.¹¹

Alkibiadész, a peloponnészoszi háború második szakaszának híres athéni politikusa és hadvezére valóban kivételes képességű személyiség volt. Plutarkhosz *Párbuzamos életrajzok* című műve hosszú jellemzést közöl róla, s az antik írókon szocializálódott képviselőknek akár Görgeit is eszükbe juttathatták a következő sorok:

„A természet sok erős szenvedélyt oltott belé, de semmi sem volt erősebb annál a vágynál, hogy legyőzzön másokat, és vetélytársai között első legyen. [...] Merészségének és éles elméjének olyan híre támadt, hogy ha valami nem sikerült neki, azonnal gyanúsnak találták. Mindenki meg volt győződve róla, hogy mindent el tud érni, amit csak akar, és ha mégsem így történt, azt hitték, hogy szántsándékkal követett el hibát.”¹²

¹⁰ HUNFALVY 1986: 311.

¹¹ Hankovics György őrnagy levele Görgei Artúrhoz... 1965.

¹² PLUTARKHOSZ 2005: *Alkibiadész*, 2, 35

De Alkibiadész többször is elárulta Athént és Spártát, önérdekén és önnön dicsőségén kívül más nem foglalkoztatta. Plutarkhosz jellemzéséből a mindenkori körülményekhez alkalmazkodó kaméleon, a valóságos *moral insanity* képe bontakozik ki, aki bármikor elárulja tegnapi szövetségését, hogy újat keressen, s akit nem kötnek erkölcsi aggályok és gátak. Görgeire mindez aligha illik – a tábornoknak voltak ugyan időnként vitái Kossuthal vagy általában a politikai vezetéssel, de végső soron mindig meghajolt akarata előtt. Katonai döntései mögött lehet egyéni ambíciókat keresni, de végső soron mindegyik az önvédelmi, majd a függetlenségi harc céljait szolgálta – tekintet nélkül arra, hogy sikeresnek vagy sikertelennek bizonyultak-e.

1849 augusztusa – Wallenstein vagy Monk

A fővezéri kérdésben nem született döntés, egy másik ügyben viszont igen. A Komáromból július közepén elvonuló Görgei Vácnál beleütközött az orosz főseregbe, majd egy háromnapos csatát követően kitért előle, s a Felvidékre vonult, maga után húzva az oroszokat is. Az orosz csapatok parancsnokai „tárgyalásokat” kezdeményeztek Görgeivel, hogy megadásra bírják a legeredményesebb magyar hadsereget. Görgei azért vette fel a tárgyalások fonalát, mert abban reménykedett, hogy éket verhet a szövetségesek közé, s tájékoztatta a történetekről a kormányt is. A kormány július 29–30-án úgy döntött, hogy a tárgyalások folytatására a táborba küldi Szemerét és Batthyány Kázmért.

Görgei nem túl barátságosan fogadta a két minisztert, miután ekkor már tudott arról, hogy Szemere – aki július 25-én magánlevélben még a diktatúra átvételét ajánlotta Görgeinek¹³ – a fővezéri vitában ellene foglalt állást. A két miniszter két államiratot is küldött az orosz fővezérnek, de az oroszok az egyikre lényegében semmilyen, a másikra augusztus 9-én elutasító választ küldtek. Közben Szemere egyre bizalmatlanabbá vált Görgei iránt, s augusztus 5-én negatív tapasztalatairól Kossuthot is tájékoztatta. A levelet Görgei néhány nappal korábban szolgálati kötelességének elhanyagolása miatt leváltott tábornoki főnökével, Bayer József ezredessel küldte el. Szemere szerint a hadseregben „az arisztokratikus irány túlnyomó lett, s inkább Monk, mint Wallenstein táborának jellemét látszik magára öltetni. Bízam G.-ben szilárdul, hitem csaknem ingadozik. Tettei által nem rontja meg a hazát; mulasztásai, engedetlensége, szelleme, nyelve által.”¹⁴

¹³ SZEMERE 1990: 175–178.

¹⁴ SZEMERE 1990: 185. A Wallenstein–Görgei párhuzamot említette utóbb igen regényes emlékiratában az ekkor állítólag Görgei főhadiszállásán megforduló Kászonyi Dániel is. Elmondása

Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein (1583–1634), a harmincéves háború híres és hírhedt császári hadvezérének neve főleg Friedrich Schiller róla írott drámai trilógiája (1799), illetve a szintén Schiller által írott, a harmincéves háború történetét bemutató összefoglaló (1790) révén volt ismert a művelt magyar közvélemény előtt. Az utókor az uralkodói kegy és saját tehetsége révén felemelkedő, gátlástalan, akár magával az uralkodóval is szembeszálló, az ellenséggel kokettáló tehetséges zsoldos hadvezért látta benne, akit kétértelmű magatartása miatt joggal ért utol a végzete, amikor az uralkodó utasításainak mellőzése miatt 1634. február 24-én a csehországi Egerben (Cheb) a leváltására kiküldött zsoldosvezérek meggyilkolták.

George Monk/Monck (1608–1670) az angol polgárháború időszakának egyik legismertebb katonája volt, aki királypártiként kezdte, majd a parlament oldalára állt, végül 1659-ben, a Cromwell halálát követő belpolitikai zűrzavarok közepette a skóciai hadsereggel Londonba vonult, s csupán a fegyveres erő felvonultatása révén, de különösebb erőszak alkalmazása nélkül elérte a csonka parlament feloszlatását, az új parlamenti választások kiírását, s megszervezte a Stuart-ház visszatérését, a restaurációt. A restaurációban játszott szerepéért II. Károly király számos ranggal és címmel jutalmazta. Az ő történetét a kortársak főképp Thomas Babington Macaulay 1848-ban napvilágot látott nagy művéből (*The History of England from the Accession of James II*) ismerhették.

Mint fentebb láttuk, Kossuth már 1849. március 24-i levelében utalt arra, hogy a váci nyilatkozat kibocsátását követően egyesek Monck példájának követésével gyanúsították Görgeit. Szemere nyilván azt akarta sugallni, hogy a Komáromból levonuló Görgei nemcsak földrajzilag távolodott el a kormányzattól, hanem politikailag is. Nem a saját útját járó, az ellenséggel tárgyaló, a kormánytól függetlenedő hadvezér, mint Wallenstein (akivel ideje leszámolni), hanem immáron a másik oldal embere, akinek szándékairól ugyanúgy nem lehet semmi biztosat tudni, mint ahogy Monck is bizonytalanságban tartotta felőlük a hatalom birtokosait mindaddig, amíg Londonba nem ért.¹⁵

szert Bayer József, a leváltott tábornoki főnök felajánlotta neki, hogy a Wallensteint meggyilkoltató Walter Butler ezredes módjára végez Görgeivel és az őt támogató tisztekkel, ha Kossuth kinevezi őt a VII. hadtest parancsnokává. Kászonyi közvetítette az ajánlatot Kossuthnak, aki azonban nemet mondott rá. KÁSZONYI 1977: 255–258.

¹⁵ „Mert óvatos és lassú természetű volt; éppen nem hajlandó, biztos és mérsékelt javadalmakat, bár a legfényesb siker reményében, kockáztatni. Úgy látszik, a közállomány új urainak megtámadására nem annyira azon remény indította, hogy ha legyőzi őket, nagyra megy, mint inkább azon félelem, hogy ha magát alájok veti, még biztosságban sem lesz. Bármik voltak indokai, magát az elnyomott polgári hatalom védőjének nyilvánította, az ideiglenes kormánytól megtagadta bitorlott hatalma elismerését, s hétezer veterán élén indult Angliába.” „A hidegvérű, hallgatag, egy alkotmányért vagy hitvallásért sem buzgó tábornok megtartotta áthatlan zárkózottságát.

Néhány nap múlva Aradon kiderült, hogy Görgei se nem Wallenstein, se nem Monck¹⁶ – ahogy a helyzet sem hasonlított sem 1634 csehországi, sem 1659–1660 angol telére. A cél ekkor már csak egy utolsó csapás lehetett Ausztria ellen, mielőtt a túlnyomó orosz erő véget vet a szabadságharcnak – a déli hadsereg temesvári veresége után pedig már az sem, csupán a küzdelem méltóságteljes és fölösleges veszteségeket elkerülő befejezése.

Görgei 1849. augusztus 11-én megkapta a katonai és polgári teljhatalmat, s Kossuth diktátorra nevezte ki. E teljhatalom azonban ekkor már csak arra szolgált, hogy Görgei ennek birtokában tárgyalhasson az oroszokkal a békés megoldásról. Valójában e teljhatalom ekkor már csak annyit ért, amennyit az oroszok elismertek belőle. Az oroszok pedig kijelentették: csak a feltétel nélküli fegyverletételről hajlandók tárgyalni. A magyar Alkibiadész/Wallenstein/Monck/Dumouriez/Napóleon diktátori hatalmát ekkor alig 100 négyzetkilométer és 30 ezer ember felett gyakorolhatta. A parlament és a kormány feloszlott, s Görgeire várt a befejezés feladata. Az igazi Napóleon és saját sorsa közötti különbséget érzékeltette az, amit augusztus 13-án, a szőlősi fegyverletétel napján, csapatai élén egy orosz tisztnak mondott: „Számomra ez nem Austerlitz napja.”¹⁷

Méltán lehet kételkedni, mik voltak tervei ez idő szerint, s ha vajon volt-e valami terve. Fő célja volt, valószínűleg, fentartani, ameddig lehet, a szabad választást többféle cselekvési út közt. Rendesen olyan emberek politikája, akiket, miként ők inkább óvatosság, mint messzelátás különböztet meg. Hihető, hogy csak akkor határozta el magát, miután néhány napot a fővárosban töltött.” MACAULAY 1876: 152, 153.

¹⁶ Maga Szemere utóbb a Görgeiről írott jellemrajzában már így fogalmazott: „Nem Monck ő, ki a monarchiát visszaállítani politikai szükségnek tartja; egy hadnagyka ő, kit a forradalom fővezérségre kapott hirtelen, és mintha egy játéknak volna vezére – játszott egy nép sorsával.” SZEMERE 1990: 199.

¹⁷ Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segéd-tisztjének visszaemlékezése... 1988: 540.

Felhasznált irodalom

- Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtisztjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra (1988). In KATONA Tamás szerk.: *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Ford. Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Budapest: Európa, 511–557.
- Hankovics György őrnagy levele Görgei Artúrhoz, Nagyvárad, 1849. augusztus 1. (1965). In V. WALDAPFEL Eszter szerk.: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. IV. kötet. Budapest: Gondolat, 270–271
- HUNFALVY Pál (1986): *Napló 1848–1849*. Budapest: Szépirodalmi.
- KÁSZONYI Dániel (1977): *Magyarhon négy korszaka*. Ford. Kosáry Domokos. Budapest: Szépirodalmi.
- KOSÁRY Domokos (1994): *A Görgey-kérdés története*. I–II. kötet. Budapest: Osiris.
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (1952). In BARTA István szerk.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai.
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. (1953). In BARTA István szerk.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XIV. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai.
- Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849* (2001). Sajtó alá rendezte HERMANN Róbert. Budapest: Osiris.
- Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai (1955). In BARTA István szerk.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XV. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai.
- MACAULAY, Thomas Babington (1876): *Anglia története II. Jakab trónralépte óta*. I–II. kötet. Ford. Csengery Antal. Budapest: MTA Kiadóvállalata.
- PLUTARKHOSZ (2005): *Párhuzamos életrajzok*. I–II. kötet. Ford. Máthé Elek. Budapest: Osiris.
Online: <https://mek.oszk.hu/03800/03892/html>
- SZEMERE Bertalan (1990): *Politikai jellemrajzok – Okmánytár*. Sajtó alá rendezte HERMANN Róbert és PELYACH István. Budapest: Szépirodalmi.